

MARTIN XAYDEGGER VA QADRIYATLAR MASALASI: ONTOLOGIYA, AXLOQ VA ZAMONAVIYLIKKA TANQIDIY YONDASHUV

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715566>

Burxonov Sherzodbek Muxammadbobir o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

Tayanch doktoranti

+998978773350

burkhanovsh95@gmail.com

Annotatsiya. *Martin Xaydegger falsafasi qadriyatlarning zamonaviy tushunchasiga nisbatan tubdan tanqidiy yondashuvni ilgari suradi. Qadriyatlarni insoniy faoliyatning obyektiv yoki subyektiv mezonlari sifatida talqin etuvchi axloqiy nazariyalardan farqli o'laroq, Xaydegger qadriyatlar haqidagi mulohazalarni metafizik subyektivizmning mahsuli deb hisoblaydi. Bu esa Borliqni insoniy tasniflash va nazorat qilish obyektiga aylantirib qo'yadi. Ushbu maqola Xaydeggerning qadriyatlar paradigmasini rad etishi, texnologik ramkalashni tanqid qilishi va inson mavjudligini ontologik tushunishga asoslangan axloqiy yondashuvga da'vatini ochib beradi. "Borliq va vaqt", "Insonparvarlik haqida xat" va "Texnologiya to'g'risidagi savol" kabi asosiy asarlarni tahlil qilish orqali, bu tadqiqot Xaydegger fikrlarining zamonaviy axloq uchun ahamiyatini ko'rib chiqadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Xaydeggerning qadriyatlarni tanqid qilishi axloqni butunlay rad etish emas, balki Borlikka nisbatan yanada teranroq munosabatga chaqiriqdir.*

Kalit so'zlar: Qadriyatlar, axloq, ontologiya, zamonaviylik, metafizika, asllik, borliq

Kirish

Qadriyatlar tushunchasi axloq falsafasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, axloqiy qarorlar qabul qilish va ijtimoiy me'yorlar uchun poydevor vazifasini o'tagan. Biroq, Martin Xaydegger qadriyatlarning axloqiy tafakkur toifasi sifatidagi ahamiyatini shubha ostiga oladi va ularni Borliqni buyumlashtiruvchi metafizik tizimga mansub deb hisoblaydi. Xaydeggerning qadriyatlarga bo'lgan tanqidiy yondashuvi uning ontologik loyihasidagi ildizlarini va zamonaviy axloqiy hamda falsafiy fikr-mulohazalarga ta'sirini tahlil qiladi. An'anaviy axloqiy tizimlardan tashqariga chiqib, Xaydegger Borliq bilan yanada teran aloqaga asoslangan axloqqa yo'l ochib beradi.

Metodlar

Martin Xaydeggerning asosiy asarlari va ikkilamchi manbalarni tahlil qilish uchun fenomenologik-germenevtik uslubdan foydalanadi. "Borliq va vaqt," "Gumanizm haqida xat," va "Texnologiya to'g'risidagi savol" kabi asosiy asarlar

Xaydeggerning qadriyatlar tanqidini talqin qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy Xaydegger tadqiqotchilari uning etika va ontologiya bo'yicha qarashlarining hozirgi zamon fikrlashiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani haqida tushunchalar beradi.

Muhokama va natijalar

Xaydeggerning qadriyatlar haqidagi tanqidi uning metafizikaga oid kengroq tanqidida chuqur ildiz otgan. U qadriyatlar tushunchasining o'zi zamonaviy tendensiyaning belgisi ekanligini ta'kidlaydi, bu esa borliqni inson subyektivligi tomonidan belgilangan kategoriyalar tizimiga aylantirishga olib keladi. "Gumanizm haqida xat" asarida u qadriyatlar muhokamasi gumanizm doirasida qolishidan ogohlantiradi, bu esa Borliqning o'z-o'zidan ochilishidan ko'ra inson tafakkurini ustun qo'yadigan antropotsentrik qarashni mustahkamlaydi [2:21]. Xaydegger fikricha, qadriyatlar tushunchasi G'arb metafizikasi tarixiga tegishli bo'lib, u borliqni statik va miqdoriy o'lchanadigan narsa sifatida talqin qiladi. U buni muammoli deb hisoblaydi, chunki bu inson mavjudligini uning Borliqqa nisbatan asosiy ochiqligidan ajratib, uni mavjudlikning o'zgaruvchan va dinamik tabiatini anglay olmaydigan oldindan belgilangan axloqiy tuzilmalar bilan almashtiradi.

Xaydegger o'zining qadriyatlar tanqidini texnologiya sohasiga, ayniqsa "Texnologiyaga oid savol" asarida kengaytiradi. U zamonaviylikning hayotning barcha jabhalarini tobora ko'proq vositachi mantiqqa bo'ysundirayotganini ta'kidlaydi. Bunda mohiyatlar, jumladan axloqiy tamoyillar, shunchaki optimallashtirilishi va nazorat qilinishi kerak bo'lgan resurslar sifatida qaraladi. Bu texnologik qoliplash qadriyatlarni chuqur mavjudlik ma'nosidan mahrum etib, ularni oddiy hisob-kitobli mulohazalarga aylantiradi. Axloqiy qadriyatlar insonlarni Borliq bilan mazmunli munosabatga yo'naltirish o'rniga, samaradorlik, tartibga solish va jamiyatga moslashish vositasiga aylanadi. Etikaga bunday reduksionistik yondashuv Xaydeggerning zamonaviy inson tajribasini shakllantirishda texnologik tafakkurning ustuvorligi haqidagi tashvishlarini aks ettiradi. Qadriyatlar bu doiraga kiritilganda, ular Borliq bilan haqiqiy uchrashuv ifodasi bo'lmay qoladi va buning o'rniga standartlashtirish hamda nazorat qilish mexanizmlariga aylanadi [3:81].

Xaydegger qadriyatlarga asoslangan axloqni targ'ib qilish o'rniga, yanada teranroq axloqiy yo'nalishni - Borliqqa munosabatga asoslangan yo'nalishni taklif etadi. U "Borliq va vaqt" asarida asllik tushunchasini qadriyatlarga asoslangan axloqiy tizimlarga muqobil sifatida ko'rsatadi. Haqiqiy mavjudlik insondan o'zining tarixiy va ekzistensial vaziyatga tashlanganligini (Geworfenheit) anglab yetishni va Borliqqa ochiqlik bilan yondashishni talab qiladi. Xaydeggerning fikricha, chinakam axloqiy mas'uliyat oldindan belgilangan qadriyatlarga amal qilishdan emas, balki har bir vaziyatning chekliligi va o'ziga xosligini tan olgan holda mavjudlik bilan shug'ullanishdan kelib chiqadi. Bu qarash axloqiy me'yorlarni umumlashtirib bo'lishi haqidagi g'oyaga qarshi chiqadi va buning

o'rniga Borliq bilan chuqurroq, shaxsiy aloqa o'rnatish zarurligini ta'kidlaydi [1:15-30].

Bundan tashqari, Xaydeggerning qadriyatlar tanqidi zamonaviy falsafiy munozaralarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. U axloqiy universalizmning postmodernistik tanqidlariga mos kelib, mavhum axloqiy tamoyillar inson mavjudligining murakkabligini to'liq ifodalay olishi haqidagi savolni ko'taradi. Uning haqiqiylikka urg'u berishi ekzistensialist mutafakkirlarning axloq tashqi me'yorlarga emas, balki yashash tajribasiga asoslanishi kerak degan fikrlari bilan hamohangdir [5:78].

Xaydeggerning qadriyatlar tanqidi axloqni qat'iy axloqiy tamoyillar tizimi sifatida ko'ruvchi zamonaviy tushunchaga asosli e'tiroz bildiradi. Uning qadriyatlarga asoslangan axloqni rad etishi G'arb metafizikasiga nisbatan keng qamrovli tanqidiga tayanadi. Xaydegger bu metafizika Borliqni instrumentalistik va insonmarkazli tushunishga olib kelgan deb hisoblaydi. Uning fikricha, qadriyatlar tushunchasi borliqni o'lchash, turkumlash va boshqarish mumkin bo'lgan narsaga aylantiruvchi metafizik tuzilmadan kelib chiqadi. Shu ma'noda, qadriyatlar betaraf yoki umumbashariy axloqiy tamoyillar emas, balki Borliqning uzluksiz namoyon bo'lishidan ko'ra inson subyektivligini ustun qo'yuvchi chuqur metafizik qarashning ifodasi hisoblanadi.

Xaydegger "Borliq va vaqt" asarida haqiqiylikni (Eigentlichkeit) qadriyatlarga asoslangan axloqiy tizimlarga ekzistensial muqobil sifatida taqdim etadi. U haqiqiy axloqiy mas'uliyat oldindan belgilangan axloqiy me'yorlarga rioya qilishdan emas, balki o'z mavjudligi bilan bevosita va faol munosabatda bo'lishdan kelib chiqishini ta'kidlaydi. Haqiqiy mavjudlik insonlardan o'zlarining tashlanganligini (Geworfenheit) - ya'ni ular doimo ma'lum bir tarixiy va ekzistensial vaziyatda joylashganligini tan olishni talab qiladi. Haqiqiy shaxs tashqaridan o'rnatilgan axloqiy qoidalarni izlash o'rniga, o'z holatiga Borliqqa ochiqlik bilan yondashadi, o'zining cheklanganligi va mas'uliyatini chuqur anglashdan kelib chiqadigan axloqiy qarorlar qabul qiladi. Bu qarash axloqiy me'yorlarni hamma joyda bir xil qo'llash mumkin degan g'oyaga qarshi chiqadi va buning o'rniga axloq har bir inson mavjudligining o'ziga xosligi va joylashuviga asoslanishi kerakligini ta'kidlaydi [1:25 b].

Xaydeggerning qadriyatlarni rad etishi axloq doirasidan tashqariga chiqib, zamonaviylik va texnologiyani tanqid qilishgacha yetib boradi. "Texnologiya haqidagi savol" asarida u texnologik fikrlash (Gestell) dunyoni, shu jumladan insonlarni, doimiy zaxiraga (Bestand), ya'ni optimallashtirilishi va nazorat qilinishi kerak bo'lgan resurslar to'plamiga aylantirishi haqida fikr yuritadi. Bu tizimda axloqiy qadriyatlar inson borlig'ining haqiqiy yo'lko'rsatuvchisi emas, balki tartibga solish vositasiga aylanadi. Qadriyatlar qat'iy tamoyillar sifatida tushunilganda, ular Xaydegger tanqid qilayotgan ayni shu texnologik qoliplashning bir qismiga aylanib, axloqni o'zining chuqur mavjudlik ma'nosidan mahrum etadi. Insonlarga Borliq bilan mazmunli aloqalarni rivojlantirishga yordam berish o'rniga,

qadriyatlar samaradorlik, byurokratik boshqaruv va ijtimoiy nazorat qurollariga aylanadi.

Bu tanqid zamonaviy axloqiy tafakkur uchun muhim ahamiyatga ega. Xaydeggerning qadriyatlarga asoslangan axloqqa qarshi chiqishi axloqiy universalizmning ekzistensialistik va postmodern tanqidlariga mos keladi, bu esa an'anaviy axloqiy nazariyalar inson hayotining murakkabliklarini hal qilishga qodirmi, degan savolni ko'taradi. Uning vaziyatga qarab munosabatda bo'lishga urg'u berishi amaliy etika, ayniqsa tibbiy etika, atrof-muhit falsafasi va siyosiy qaror qabul qilish kabi sohalaridagi zamonaviy munozaralarni oldindan ko'ra bilgan, chunki bu sohalarida qat'iy axloqiy asoslar ko'pincha real hayot dilemmalarining nozik jihatlarini to'liq qamrab ololmaydi.

Xaydeggerning mulohazalari axloq va ontologiya o'rtasidagi munosabatni tubdan qayta tushunishni taklif etadi. U axloqni mavhum tamoyillarga asoslash o'rniga, Borliqqa moslashishga asoslangan axloqiy yo'nalishga qaytishni taklif qiladi. Bu o'zgarish axloqni zamonaviylikning hisob-kitobli mantig'idan uzoqlashtirib, yanada ochiqroq, ta'sirchan va inson hayotining mavjudlik haqiqatiga asoslangan fikrlash usuliga yo'naltiradi. Uning asarlari axloqiy tafakkurning zamonaviylikning soddalashtirishga moyil tendensiyalariga qanday qarshi tura olishini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Bu esa mavjudlik mas'uliyati, asllik va dunyoga chuqurroq aloqadorlikni ustuvor qo'yadigan muqobil yondashuvni taklif etadi. [6:48]

Shuningdek, Xaydeggerning texnologik qurchalash haqidagi tashvishlari raqamli asrda yanada dolzarb bo'lib qoldi. Bu davrda axloqiy mulohazalar tobora ko'proq algoritmik mantiq va byurokratik tuzilmalar ta'sirida shakllanmoqda. Uning asarlari axloqiy tafakkurning zamonaviylikning soddalashtirishga moyil tendensiyalariga qarshi tura olishi va Borliq bilan yanada asl munosabatni tiklashi mumkinligini qayta ko'rib chiqishga undaydi.

Xulosa

Xaydeggerning qadriyatlarni rad etishi axloqning yo'qligini emas, balki axloqiy tafakkurni metafizik subyektivizmdan tashqarida qayta anglashni anglatadi. Uning tanqidi zamonaviylikning qadriyatlarni qanday vositaga aylantirishini ko'rsatib, bu holat inson mavjudligini soddalashtirib tushunishga olib kelishini ta'kidlaydi. Diqqatni qadriyatlardan Borliqqa qaratish orqali Xaydegger yanada teran axloqiy yo'nalishni - haqiqiylik va mavjudlik mas'uliyatiga asoslangan yondashuvni taklif etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar Xaydegger g'oyalarining zamonaviy axloq falsafasi bilan qay tarzda kesishishini va uning tanqidiy qarashlarining ijtimoiy-siyosiy fikrga kengroq ta'sirini o'rganishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Heidegger, M. «*Being and Time*». Trans. J. Macquarrie & E. Robinson. Harper & Row. (1927).:-589 bet.
2. Heidegger, M. «*Letter on Humanism*». In *Pathmarks*, ed. William McNeill. Cambridge University Press. 1947.:- 50 bet.

3. Heidegger, M. «*The Question Concerning Technology and Other Essays*». Trans. W. Lovitt. Harper & Row. 1954.: - 182 bet.
4. Dreyfus, H. L. «*Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*». MIT Press. 1991.: - 391 bet.
5. Polt, R. *Heidegger: «An Introduction»*. Cornell University Press. 1999.: - 255 bet.
6. Vattimo, G. «*After Christianity*». Columbia University Press. 2002.: - 160 bet.

KUTADGU BILIG'IN KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞINA DİJİTAL ÇAĞ VE YAPAY ZEKÂ IŞIĞINDA BİR BAKIŞ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715573>

Fatih Türedi*

ÖZET

Bu çalışma, 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig'deki kamu yönetimi anlayışını, dijital çağın dinamikleri ve yapay zekâ temelli yönetim ilkeleri çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Eserde, adalet, bilgelik, mutluluk ve akıbet gibi kavramlar etrafında şekillenen yönetici profili; günümüz kamu yönetiminde etkinlik, şeffaflık, katılımcılık ve etik yönetim ilkeleriyle karşılaştırılmıştır. Dijital dönüşüm, büyük veri, algoritmalar ve yapay zekâ uygulamaları ile yeniden şekillenen kamu politikaları, Kutadgu Bilig'deki bilgilerle uyumlu bir çerçevede ele alınmıştır. Yapay zekâ destekli karar süreçlerinde ortaya çıkan etik sorunlar karşısında Yusuf Has Hâcib'in yöneticilere önerdiği ahlaki pusula, çağdaş yöneticiler için tarihsel bir referans sunmaktadır. Çalışmada, Türk-İslam siyaset düşüncesinin bu özgün mirasının, dijital çağın kamu yönetimine nasıl ilham verebileceği sorgulanmakta ve kültürel temelli bir siyaset teorisi olarak yeniden yorumlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, kamu yönetimi, dijital dönüşüm, yapay zekâ, Türk-İslam siyaset düşüncesi.

ABSTRACT

This study aims to analyze the understanding of public administration in Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hajib in the 11th century, within the framework of the dynamics of the digital age and the principles of governance based on artificial intelligence. In the work, the manager profile shaped around concepts such as justice, wisdom, happiness and fate is compared with the principles of effectiveness, transparency, participation and ethical governance in today's public administration. Public policies that are reshaped by digital transformation, big data, algorithms and artificial intelligence applications are discussed within a framework compatible with the information in Kutadgu Bilig. The moral compass that Yusuf Has Hajib suggested to managers in the face of ethical problems that arise in artificial intelligence-supported decision-making processes provides a historical reference for contemporary managers. The study questions how this unique legacy of Turkish-Islamic political thought can inspire public administration in the digital age and suggests that it be reinterpreted as a culturally based political theory.

Keywords: Kutadgu Bilig, public administration, digital transformation, artificial intelligence, Turkish-Islamic political thought.

GİRİŞ

Devletin varlık nedeni, toplumu düzenlemek, adaleti sağlamak ve bireylerin refahını temin etmektir. Bu evrensel misyon, çağlar boyunca farklı siyasi düşünürler tarafından çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Yusuf Has Hâcib 11. Yüzyılda tamamına yakını Türkçe kelimelerle yazdığı Kutadgu Bilig, bu anlamda yalnızca bir ahlak ve siyaset rehberi değil, aynı zamanda bir kamu yönetimi doktrini olarak da değerlendirilebilir. “Kutlu bilgi” anlamına gelen bu eser, Karahanlılar döneminde kaleme alınmış olup, hükümdara doğru yönetimin esaslarını öğretmeyi amaçlamıştır. Yusuf Has Hâcib, dönemin siyasal ve kültürel yapısını göz önünde bulundurarak, bir yöneticide bulunması gereken temel nitelikleri; adalet, bilgelik, mutluluk ve sonu düşünme (akıbet) kavramları üzerinden sistematize etmiştir. Kutadgu Bilig, bu yönüyle Türk-İslam siyaset düşüncesinde “ideal yönetici” tipinin ilk kurumsal ifadesi sayılabilir (Yılmaz, Gündoğdu ve Kayalar, 2023).

Bu çalışma, Immanuel Kant ve Auguste Comte gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptığı reformlar sonrasında, bireycilik, sekülerleşme ve rasyonalite ekseninde batı düşüncesinin etkisinde şekillenen dijital çağ algoritmalarının yerine, Türk-İslam kültürünün toplumsal dayanışma, hikmet ve ahlâk temelli bir medeniyet anlayışının kodlarının kullanılmasının üzerinde duracaktır. Bu iki dünya görüşü arasında derin bir kültürel ve düşünsel kan uyuşmazlığı varken, Kutadgu Bilig’deki kamu yönetimi anlayışını, dijital çağın ve yapay zekâ destekli kamu yönetiminin imkânlarıyla kullanımının önemini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu minvalde 21. yüzyılda kamu yönetimi; hesap verebilirlik, şeffaflık, etkinlik, katılımcılık, etik yönetim ve dijital dönüşüm gibi ilkeler etrafında yeniden şekillendiği dönemde, Yusuf Has Hâcib’in yüzlerce yıl önce ortaya koyduğu ilkelerin günümüzdeki kamu yönetimi pratikleriyle ne denli örtüştüğü sorgulanmalıdır (Kaya 2024).

Makalenin temel soruları şunlardır:

1. Yusuf Has Hâcib’in kamu yönetimi ve devlet anlayışı hangi temel ilkelere dayanmaktadır?
2. Bu ilkeler dijital çağda kamu yönetimi açısından nasıl yorumlanabilir?
3. Yapay zekâ ve büyük veri çağında, Kutadgu Bilig’den alınacak ilham kamu politikalarına nasıl yansıtılabilir?

Bu sorular çerçevesinde Kutadgu Bilig, klasik bir siyasetname olmadığı ve günümüz kamu yönetimi reformları için de yol gösterici bir rehber olduğu araştırılacaktır.

1. KUTADGU BİLİĞ’DE DEVLETİN YÖNETİLMESİ

Yusuf Has Hâcib’in siyaset felsefesinin temelinde, adalete dayalı ve bilgeliğin rehberliğinde işleyen bir devlet modeli yer almaktadır. Devlet yönetimi, yalnızca otorite kullanımı değil; aynı zamanda halkın huzuru, refahı ve ilimle aydınlatılmasıdır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig, yöneticilik görevini bir “emanet” olarak görür. Yöneticiler, halkı gözetmekle yükümlüdür; görevleri halkın yükünü hafifletmek, sıkıntılarını azaltmak ve toplumsal düzeni korumaktır (Aslan 2011).

Eserde yer alan dört sembolik şahsiyet (Kün-Togdı: Adalet- hükümdar, Ay-Toldı: Mutluluk- vezir, Ögdülmiş: Akıl zeka- vezirin oğlu, Odgurmuş: Akıbet-hayatın sonu, zahit), ideal devletin dört temel sütununu temsil eder. Bu şahsiyetlerin karşılıklı diyalogları, kamu yönetiminin felsefi temelini oluşturur. Adalet, yalnızca hukukun üstünlüğü değil, aynı zamanda yöneticinin vicdanında da karar bulan bir ölçüdür. Yusuf Has Hâcib'in şu sözleri bu durumu net biçimde ifade eder (Taş, 2010):

Kendine kalıcı bir beylik istiyorsan eğer Adil ol ve halkın güçlüğü gider (özüñ meñü beglik tilese tuçı törü kıl bodundın kötürgil küçi) (Kutadgu Bilig, Beyit 1435)

Doğru ol, doğrulukla yap töreyi Beyliğinin ömrü uzun olur bundan ötürü (köni bol könilik öze kıl törü uzun turğa beglik adakın örü) (Kutadgu Bilig, Beyit 5170)

Doğru ol ve doğruluk üzere hükmet; beylik ancak böylelikle uzun müddet ayakta kalır (öni bol könilik öze kıl törü / uzun turğa beglik adakın örü) (Kutadgu Bilig, Beyit 5170)

Modern kamu yönetiminde “iyi yönetim” ilkeleri olarak anılan; hesap verebilirlik, şeffaflık, etkinlik ve katılımcılık, Kutadgu Bilig’de farklı terimlerle ifade edilse de temelde aynı etik temellere dayanır (Ateş, Buyruk, 2018). Yusuf Has Hâcib, yöneticinin doğru bilgiye ve akla dayanarak karar vermesini şart koşar. Bu yaklaşım, günümüzde “kanıta dayalı kamu yönetimi” ve “veri temelli karar alma” olarak karşılık bulur. Yönetici, aynı zamanda halkla sürekli temas hâlinde olan, onların şikâyetlerine kulak veren, empatik ve hakkaniyetli bir lider olmalıdır. Bugünün kamu yönetimi perspektifinde bu durum, vatandaş odaklı kamu hizmetleri ve sosyal katılım mekanizmaları ile uyumludur (Erkek, 2020).

2. DİJİTAL ÇAĞDA KAMU YÖNETİMİ VE KUTADGU BİLİĞ’İN İLKELERİ

21. yüzyılda kamu yönetimi dijitalleşme ile derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Dijital dönüşüm, kamu hizmetlerinin sunumunda verimlilik, hız, şeffaflık ve erişilebilirlik sağlamaktadır. Bu dönüşümde yapay zekâ, büyük veri analitiği, blokzincir teknolojisi ve nesnelerin interneti gibi araçlar ön plana çıkmaktadır (Türedi 2019).

Kutadgu Bilig’de bulunan, algoritmalara ve sistematik analizlere dayalı karar almayla alakalı beyitler bugünkü anlamda sayısal verilere dayalı dijital yönetimi çağrıştırmaktadır. Yusuf Has Hâcib’in şu ve benzeri beyitlerindeki tespitleri dikkat çekicidir:

“Sakışçı kerek bolsa bilge tetig, bilig birle bilse bu törlüg bitig

Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir.”

Hâcib, 1070/1985: 2218)

“Yana cem ü tefrik misâhatka öt, yeti kat felekni yatur yamça tut

Sonra toplama, çıkarma, ölçmeye geç yedi kat feleği çöp parçası gibi avcunda tut.” (Hâcib, 1070/1985: 4381).

“Bilir erse sakış yime hendese, aded cezri kılssa misâhat basa

Hesaba, bir de hendeseye vâkıf olmalı; cezir ile mesaha ilmini de bilmelidir.”
(Hâcib, 1070/1985: 2633).

Bu yaklaşım, günümüzde kamu yöneticilerinin dijital okuryazarlık ve analitik kapasiteye sahip olma zorunluluğu ile birebir örtüşmektedir. Dijital çağın yöneticisi, yalnızca politik bir figür değil, aynı zamanda teknolojik altyapıyı anlayan ve dijital stratejileri yönlendirebilen bir lider olmalıdır (Karabacak, Sezgin, 2019).

Yapay zekâ temelli karar destek sistemleri, kamuda daha adil ve hızlı karar alma süreçleri sağlar. Bu durum, Yusuf Has Hâcib'in “Akıl karanlık gecede meşale gibidir. Bilgi seni aydınlatan ışıktır” (Hâcib, 1070/1985: 288) şeklindeki söylemiyle örtüşmektedir. Bilgiyle donatılmış, adalet temelli kararlar, yalnızca geçmişte değil, dijital çağda da kamu yönetiminin temel taşıdır.

Ayrıca Kutadgu Bilig’de “bilginin halkı aydınlatma” (Hâcib, 1070/1985: 208-2234) görevi vurgulanmaktadır. Bu anlayış, günümüz kamu yönetiminde şeffaflık, açık veri uygulamaları ve halkla dijital etkileşim politikalarıyla yapay zeka kullanımı olarak karşılık bulmaktadır (Erbaş, 2023). Yusuf Has Hâcib'in vizyonu, dijital çağda kamu politikalarının halkla birlikte ve şeffaf şekilde yürütülmesi gerektiğini işaret eder.

3. YAPAY ZEKÂ, ETİK VE KUTADGU BİLİĞ'İN YÖNETİM AHLAKI

Yapay zekâ ve dijital teknolojiler kamu yönetimini daha verimli hale getirirken, beraberinde etik sorunları da gündeme getirmiştir. Bu teknolojilerin kullanımı sırasında şeffaflık, hesap verebilirlik, veri güvenliği ve insan haklarına saygı gibi temel ilkeler zedelenebilir. İşte tam bu noktada Kutadgu Bilig'deki etik yönetim ilkeleri bize tarihsel bir perspektif sunar. Bu bağlamda, Yusuf Has Hâcib gibi fikir önderlerimizin temsil ettiği öz Türk kültürünün değerleri; adalet, bilgelik, erdem ve kamusal faydayı esas alan bir uygarlık anlayışının nüvesini taşımaktadır. Günümüzde ise bu kadim kültürel algoritmayı, yapay zekâ ve dijitalleşme gibi çağın belirleyici teknolojilerine entegre ederek, yüksek Türk halkları kültürünü yeniden inşa etmek mümkündür. Bu kültürel yeniden doğuş sayesinde, Türk dünyası tarihsel misyonuna uygun şekilde, insanlığa yön veren saygın ve öncü bir konuma yeniden ulaşabilir.

Yusuf Has Hâcib'e göre, yöneticinin en büyük meziyeti adalettir ve bu adalet yalnızca hukuki normlara değil, aynı zamanda vicdani sorumluluğa da dayanmalıdır. ” (Hâcib, 1070/1985, :790-822)

Yapay zekâ algoritmaları karar alma süreçlerinde insan müdahalesini minimize edebilir; ancak algoritmaların da tarafsız, adil ve açıklanabilir olması gerekir. Bu, bugünkü “etik yapay zekâ” tartışmalarının tam merkezindedir (Türedi, 2019).

Kutadgu Bilig'deki derviş karakteri Odgurmuş, yöneticilere sürekli olarak dünya hayatının geçiciliğini ve ebedi sorumluluklarını hatırlatır. Bu hatırlatma,

bugünün kamu yöneticilerine yalnızca teknik başarıya değil, etik değerlere de bağlı kalmaları gerektiğini gösterir. Bu bağlamda, dijital çağda kamu yönetimi şu temel ilkeleri Kutadgu Bilig'den ilhamla benimsemelidir:

- Şeffaflık: Halkın yönetim süreçlerine dair bilgiye erişim hakkı
- Etik duyarlılık: Teknolojiyi kullanırken insan onuruna saygı
- Adil karar alma: YZ algoritmaların ayrımcılıktan uzak ve doğrulanabilir olması

• Uzun vadeli vizyon: Akıbet bilinciyle topluma hizmet odaklı yönetim

Bu değerler, çağdaş kamu yönetiminin “etik yönetişim” ilkesini doğrudan beslemektedir. Yusuf Has Hâcib'in bin yıl önce çizdiği bu çerçeve, sadece ahlaki değil, aynı zamanda stratejik bir rehber niteliğindedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig de, sadece Türk-İslam siyaset düşüncesinin kurucu metinlerinden biri olmakla kalmaz; aynı zamanda günümüz kamu yönetimi anlayışına yön verebilecek köklü bir kültürel ve entelektüel zemin sunar. Adalet, hikmet, erdem ve akıbet gibi evrensel değerleri Türk kültürünün özgün diliyle ifade eden eser; dijital çağda da anlamını koruyan ve yol gösterici nitelikte ilkeler barındırmaktadır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig, yapay zekâ ve dijital yönetişim gibi çağdaş kavramlarla yeniden yorumlanmaya açık, derinlikli bir yönetim felsefesine sahiptir.

Bugünün kamu yönetimi paradigması, sıklıkla Batı merkezli bireycilik, sekülerleşme ve teknik rasyonalite ekseninde inşa edilmektedir. Oysa Kutadgu Bilig'in önerdiği yönetim modeli, toplumsal dayanışma, vicdani adalet, hikmete dayalı liderlik ve uzun vadeli düşünce gibi Türk kültürünün derin katmanlarından süzülen değerleri esas alır. Bu yönüyle eserin sunduğu etik ve siyasi ilkeler, Batı'ya öykünmeden, Türk-İslam kültürünün iç dinamikleriyle dijital çağın kamu yönetimi sorunlarına özgün ve sürdürülebilir çözümler üretme potansiyeli taşımaktadır.

Bugünün kamu yönetimi, teknolojik gelişmelerle birlikte dönüşüme uğramakta; yapay zekâ sistemleri, karar alma süreçlerine entegre edilmekte ve açık veri uygulamaları yaygınlaşmaktadır. Ancak bu dijital dönüşüm, aynı zamanda ciddi etik, sosyal ve yönetsel riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu noktada Kutadgu Bilig, sadece bir tarihî metin değil, aynı zamanda dijital çağ yöneticileri için etik bir pusula olarak değerlendirilebilir. Yusuf Has Hâcib'in çizdiği yönetişim modeli; adaletin sistematik olarak gözetilmesi, bilginin kamusal faydaya yönlendirilmesi, mutluluğun bireysel değil toplumsal refah olarak kavranması ve yöneticinin akıbet bilinciyle hareket etmesi gibi ilkeler üzerinden, modern kamu yönetimine adapte edilebilir.

Yusuf Has Hâcib'in şekillendirdiği yönetici profili, halkın yükünü hafifleten, adaletle hükmeden, bilgiyle donanmış ve geleceği gözetken bir anlayışı temsil etmektedir. Bu yönetim biçimi, dijital çağın teknolojik araçlarını ancak kültürel temellerle bütünleştğinde anlamlı ve kalıcı hâle getirebilir. Türk milletinin tarihsel birikiminden doğan bu kültürel algoritma; yapay zekâ, büyük veri ve dijital

yönetişim gibi çağdaş kavramlarla buluştuğunda, Türk dünyasının yeniden öncü, saygın ve istikamet belirleyici bir konuma ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

Dijital çağın getirdiği hız ve verimlilik, Kutadgu Bilig'deki "halkın yükünü hafifletme" idealine büyük katkı sağlasa da, insan onurunu esas alan bir yönetim anlayışından taviz verilmemelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, Kutadgu Bilig'in yalnızca tarihsel bir metin değil; aynı zamanda dijital çağın kamu yönetimi ilkeleriyle uyumlu, kültürel temelli bir siyaset teorisi sunduğunu ortaya koymaktadır. Geleceğin kamu politikaları, Batı'nın normatif kalıplarını tekrarlamak yerine, Yusuf Has Hâcib gibi fikir önderlerinin mirasını merkeze alarak inşa edilmelidir. Bu anlayış, Türk halklarının ortak kültürel kimliğini güçlendirecek, kamu yönetimine yerli ve milli bir perspektif kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Arslan, M. (2011). "Kutadgu Bilig'deki Ahlak Ve Siyaset Felsefesi". Istanbul Journal of Sociological Studies, no. 21 (September 2011): 23.

Ateş, H. , Buyruk, C. (2018). "Bir İyi Yönetişim İlkesi Olarak Katılımcılık ve Türk Kamu Yönetiminde Katılımcılığın Konumu" , Ombudsman Akademik • Özel Sayı 1 / Special Issue 1, Kamu Hizmetlerinde İyi Yönetim İlkeleri, Aralık /December 2018 SS: 81-98 ISSN: 2148-256X

Erbaş, S. (2023). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim ve Dijital Dönüşüm Bağlamında Yapay Zekânın Kullanımı, Türk İdare Dergisi / Yıl: 95 • Haziran 2023 • Sayı: 496

Erkek, S. (2020). "Kanıttan Politikalara: Etkin Kamu Politikası Tasarımında Büyük Veri", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(22): 146-159.

Karabacak Z.İ. , Sezgin A.A. (2019). Türkiye'de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık, Türk İdare Dergisi / Yıl: 91 • Haziran 2019 • Sayı: 488

Kaya, E. (2024). "Kamu Yönetiminde Dijital Dönüşüm ve Yapay Zekâ Uygulamaları". Hitit Ekonomive Politika Dergisi Cilt No 4/Sayı No 2 (Aralık 2024), 126-141

Taş, İ. (2010). International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010

Türedi, F. (2019). "Elektronik Devletten Akıllı Devlete Dönüşüm" Yüksek Lisans Tezi, T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, file:///C:/Users/turedi/Downloads/601019.pdf

Yılmaz, A. , Gündoğdu, H. G., Kayalar T. (2023). Kutadgu Bilig'de Devlet, Toplum ve Yönetim Anlayışı Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 78, 232-246; 2023, DOI: 10.51290/dpusbe.1337992

Yusuf Has Hâcib. (1070/1985). Kutadgu Bilig (R. R. Arat, Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.